

Filozofické problémy verifikace a falzifikace

Zdeněk NOVOTNÝ

Philosophical Problems of Verification and Falsification

Abstract: The article deals with two important philosophical streams in 20th century - neo-positivism and critical rationalism - trying to „clear“ philosophy of so called „metaphysical pseudo-problems“. Logical positivism prefers verification, critical rationalism speaks rather about demarcation and falsification. Neither of the two methods, however, is without problems.

Key Words: Carnap, Russell, Popper, metaphysics, truth, verification, falsification

Úvod

Problém uvedený v názvu tohoto textu se dotýká jedné z mnoha otázek vztahu filosofie ke speciálním vědám. Rozdíl mezi vědou a filosofií bývá snad nejčastěji demonstrován jako na jedné straně schopnost speciálních vědců spolu komunikovat bez ohledu na rozdílné jazyky, ba i shodnout se na hlavních problémech, a na druhé straně jako neschopnost mnoha filosofů být jen se dorozumět navzájem, třebaže používají stejného jazyka.

1 Novopozitivismus

Jedním z významných pokusů změnit tento stav je novopozitivismus, tedy pozitivismus 20. století, známý jako logický pozitivismus, logický

empirismus či analytická filosofie. Přichází s ambiciózní koncepcí scientistické filosofie, jež má bát vědou striktní, exaktní, precizní, logickou, analytickou, evidentní. Znamená to eliminovat tzv. metafyzické pseudo-problémy, které vznikají chybným používáním jazyka a především vinou nejasných pojmů. Jak se ovšem záhy ukáže, nepůjde v tomto případě ani tak o vědu, jako spíše o metodu, kritiku. Filosofie se tak stává jakousi rozjasňující činností, jejíž hlavní náplní je zkoumání významu, spíše nežli hledání pravdy, neboť jen tam, kde je význam, lze mluvit o pravdivosti nebo nepravdivosti. U logických tautologií a kontradikcí je pravdivost a nepravdivost dána jejich formou, vnitřními vztahy, nezávisle na jakékoli vnější skutečnosti. Věty matematiky a logiky jsou konzistentní s jakoukoli zkušeností, s jakýmkoli pozorováním (např. „ $p \vee \sim p$ “). Další skupinu tvoří věty, jež nejsou tautologiemi ani kontradikcemi a jsou ověřitelné empiricky (např. „Prší.“). Vedle nich však existují i věty, u nichž je obtížné určit, zda jsou pravdivé či nepravdivé. Nebudeme se zabývat tzv. paradoxy, které lze považovat za kontradikce zvláštního druhu (např. Russellův paradox třídy všech tříd, jež nejsou svými vlastními prvky). Z filosofického hlediska jsou závažnější tvrzení obsahující – podle novopozitivistů – výrazy bez významu nebo pseudovýznamy (např. věty o substanci, o prvních příčinách a posledních účelech), tedy věty metafyzické a teologické, popřípadě věty vzniklé chybou v syntaxi nebo chybným spojením výrazů, které nemají k sobě vztah. Poslední dvě eventuality nepovažuji za důležité, protože se vyskytují zřídka a potíže s nimi spojené jsou snadno rozpoznatelné a odstranitelné.

Pozornost logických pozitivistů se upírá na metafyziku, jejíž věty jsou považovány za postrádající význam, takže pro ně neexistuje ani způsob, kterým by mohla být ověřena jejich pravdivost či nepravdivost. V tom je základ novopozitivistické teze, odvozené z myšlenky Ludwiga Wittgensteina a propagované Moritzem Schlickem, že totiž význam věty spočívá v metodě její verifikace. Relativně bez problémů se tato teze uplatňuje při logické verifikaci nebo při empirické verifikaci elementárních (atomárních, protokolárních) vět odkazujících k bezprostřední smyslové zkušenosti. Význam se redukuje na percepci. V takovém případě by však verifikace byla subjektivní operací na základě privátních mentálních stavů. Námitka, že smyslovou zkušenost lze

převést na údaje čisté fyziky, které jsou formální a tedy intersubjektivní, těžko obstojí. Forma bez obsahu je prázdná, a pokud není, pak je obsah opět subjektivní a nekomunikovatelný. Překročíme-li subjektivitu směrem k jazykovému vyjádření a definujeme větu jako sérii symbolů a k nim patřících logických pravidel, stává se verifikovatelnost opět problematickou, protože ani o symbolech, ani o pravidlech nelze říci, že jsou pravdivé. Věty mohou být porovnávány pouze s větami, nikoli s nějakou nevyslovitelnou realitou. Verifikace se tak stává relací mezi jazykovými znaky a větami, a ne mezi větami a zkušeností. Odtud vede cesta k Wittgensteinovu pojetí „jazykových her“: význam výrazů je spjat s pravidly jejich používání. Rudolf Carnap se pokouší řešit problém překonání metafyziky pomocí logické analýzy jazyka, a to nejen logické syntaxe, ale i logické sémantiky, čímž se dostává k otázce toho, co je vlastně označováno.

Odhlédneme-li od skutečného vývoje problematiky verifikace v novopozitivismu, lze potíže shrnout následovně:

1. Vztahuje se tato procedura na věty, nebo na výroky? Výrok je to, co věta znamená, takže jeden výrok může být vyjádřen několika rozdílnými větami (v různých jazycích, v aktivu, v pasivu apod.). Zvláštním problémem je pak ontologický status výroku.
2. Je metoda verifikace totožná s významem výrazu, nebo je pouze způsobem, jak ukázat, že výraz má význam?
3. Princip verifikace stojí na předpokladu posledních (konečných) verifikátorů. Jestliže význam výroku spočívá v tom, co ho verifikuje, pak verifikátor sám nemůže být výrokem. Pokud by jím byl, vedlo by to k nekonečné regresi.
4. Je evidentní, že princip verifikace není logickou tautologií ani empirickou generalizací. Jaký je tedy jeho statut a jak je slučitelný s novopozitivistickou antimetafyzičností?

A konečně

5. Neproveditelnost verifikace může mít nejrůznější příčiny. Znamená to vždy nepřítomnost významu? Zcela jistě nikoli.

A právě tato poslední námitka nejvíce zpochybňuje logickopozitivistické spojování verifikovatelnosti s významem.

2 Kritický racionalismus

Problematicčnost a rozporuplnost ambicí i jejich realizovatelnost uvnitř novopozitivismu samého si snad nejlépe uvědomuje Karl Raimund Popper, představitel kritického racionalismu. Jeho útok je už veden zvenčí a znamená odmítnutí principu verifikace i jakéhokoli obecného kritéria významu. Nastoluje problém demarkace, tj. rozlišení mezi vědeckým a pseudovědeckým. Požadavek verifikovatelnosti by totiž z oblasti vědy vyloučil nejen tvrzení metafyziky a teologie, ale i historiografie, a dokonce i generalizace empirických věd. Tvrzení univerzální (např. „Všechny kovy jsou těžší než voda.“) nelze totiž verifikovat sebevětším množstvím pozitivních případů – nikdy nelze vyloučit objevení výjimky. To je motivem Popperova kritéria falzifikovatelnosti neboli vyvratitelnosti. Výroky vědecké jsou na rozdíl od nevědeckých vyvratitelné. Například empirické generalizace lze falzifikovat jediným případem. Věty metafyziky nejsou podle Poppera beze smyslu, a třebaže nepatří do vědy, mohou mít důležitou heuristickou funkci. Souvisí to s jeho odmítavým vztahem k indukci - věda nemá hromadit a zobecňovat poznatky, ale nastolovat hypoteticko-deduktivní koncepce a ty pak podrobovat přísnému testování, jehož výsledkem nemůže být verifikace, ale pouze potvrzení či podepření (corroboration). Sám princip falzifikace ovšem není řešením a přináší potíže v určitém smyslu komplementární k těm, se kterými jsme se už setkali. Tak jako je verifikace nemožná u empirických generalizací, selhává falzifikace u izolovaných tvrzení existenčních (jež ovšem Popper nepovažuje za empirická); ale selhává i u teorií stanovících pravděpodobnost. A dále: falzifikace určité teorie je možná jen na bázi jejího vztahu k tzv. základním větám, jejichž akceptování je motivováno smyslovou zkušeností. Jelikož však jazykové výrazy nejsou redukovatelné na perceptuální zkušenost, platí stejně jako u verifikace, že jde o vztahy mezi větami, což vede k nekonečné regresi (jak jsme výše ukázali u bodu 3 týkajícího se verifikovatelnosti).

3 Shrnující zhodnocení

Kritérium, podle něhož by bylo možno vést ostrou hranici mezi vědeckým a nevědeckým, tedy neexistuje, a proto neexistuje ani taková hranice.

V poslední instanci jde při rozhodování otázky pravdivosti o logicky nezdůvodnitelný arbitrární akt založený na víře.

Mohlo by se zdát, že toto akcentování víry je potřebné pro filosofii, zatímco věda nemůže mít s takovou kategorií cokoli společného. Skutečnost je však úplně jiná. Právě k filosofii bytostně patří zpochybňování jakkoli široce akceptované nebo hluboce fixované víry. Naproti tomu věda je permanentně odsuzována k víře. Musí bez opětovného dokazování stavět na tom, čeho již bylo dosaženo, co bylo stanoveno, jakkoli je zřejmé, že její poznatky nejsou definitivní. Jinak by se musela stále vracet a začínat od nuly. Budiž však spravedlivě konstatováno, že pozice filosofická není o nic jednodušší. Filosofie bez jakýchkoli metafyzických východisek (nebo alespoň tázání se po nich) by nebyla filosofií, ale jen povrchní deskripcí či formální hrou s prázdnými pojmy. Na druhé straně přijetí určitých metafyzických principů znamená základ potenciální konstrukce, která je vždy křehká, byť působí sebeimpozantněji.

Závěr

Ukazuje se, že novopozitivistické kritérium smyslu a verifikace, ani Popperovo kritérium demarkace problém vědeckosti uspokojivě neřeší. Pokud vůbec je pro filosofii žádoucí její přiblížení se vědě, lze pro ni stanovit pouze obecný požadavek racionálnosti a kritičnosti - při zachování zvláštního statutu, který Bertrand Russell charakterizoval slovy: „Filosofie - jak alespoň já rozumím tomu slovu - je něco zprostředkujícího mezi teologií a vědou. Podobně jako teologie pozůstává totiž filosofie ze spekulací o věcech, jejichž jasné a určité poznání dosud není možné; avšak podobně jako věda odvolává se filosofie k lidskému rozumu spíše než k autoritě tradice nebo zjevení. Veškeré jasné a určité vědění – to tvrdím – náleží vědě; veškerá dogmata jakožto něco, co se vymyká jasnému a určitému vědění, náleží teologii. Ale mezi teologií a vědou existuje „Země nikoho“, vystavená útokům z obou stran; touto „Zemí nikoho“ je filosofie.“

Lze si jen přát, aby filozofie touto „Zemí nikoho“ trvale zůstala.

Literatura:

- CARNAP, R. *Problémy jazyka vědy (výbor prací)*. Praha: Svoboda 1968,
- CARNAP, R. Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka, *Filosofický časopis*, 1991, roč. 29, č. 4, s. 622–642.
- MULDER, H. L., VELDE-SCHLICK, B. F. (eds.) *Philosophical Papers (Volume I)*. Dordrecht: D. Reidel 1979.
- MULDER, H. L., VELDE-SCHLICK, B. F. (eds.) *Philosophical Papers (Volume II)*. Dordrecht: D. Reidel, 1979.
- POPPER, K. R. O zdrojích vědění a nevědění, *Filosofický časopis* 2001, roč. 39, č. 6, s. 969–985.
- POPPER, K. R. Jazyk a problém vztahu mezi tělem a myslí. *Filosofický časopis*, 2001, roč. 39, č. 6, s. 987–995.
- POPPER, K. R. *Věčné hledání. Intelektuální autobiografie*. Praha: Oikoymenh, 1995.
- POPPER, K. R. *Logika vědeckého bádání*. Oikúmené, Praha, 1997.
- RUSSELL, B. *Logika, jazyk a věda*. Praha: Svoboda, 1967.
- RUSSELL, B. *Zkoumání o smyslu a pravdivosti*. Praha: Academia, 1975.
- SCHLICK, M. *General Theory of Knowledge*. Wien – New York: Springer-Verlag, 1979.
- WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*. Praha: Oikúmené, 1993.
- WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. Praha: Filosofia, 1993.

Kontakt na autora příspěvku:

doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: zdenek.novotny@upol.cz; zdenek.novotny@valachnet.cz